
UN PRECURSOR AL TRANSDISCIPLINARITĂȚII - ȘTEFAN LUPAȘCU

Ionuț Isac

E-mail: isac.ionut@codec.ro

Abstract. The present article is focused upon some essential contributions made by the French philosopher and scientist, native of Romania, Ștefan Lupașcu (1900-1988) to the philosophy of science of the XXth century. Thus, one can emphasize within Lupașcu's onto-logic the principle of the 'antagonistical dualism' as well as the famous principle of the 'included third'. On their basis, the French physicist, philosopher and poet Basarab Nicolescu, native of Romania, developed the contemporary theory and paradigm of transdisciplinarity. In order to perform such an important task, Nicolescu created the theory of 'levels of Reality' which brings further the ideas of Lupașcu, clearly explaining a new outlook of the world and Universe. In this respect, the major contribution of Lupașcu's philosophical thoughts goes to the philosophy of science and ontology: a very important - even if so far not the only one - aspect of Transdisciplinarity.

Istoria gândirii rezervă adeseori un loc ingrat celor care, explorând noi moduri de interpretare a cunoașterii lumii, anticipează idei, teorii, paradigme ale viitorului. Curajul intelectual și moral absolut necesar asumării disconfortului accentuat inerent acestei atitudini este rareori recompensat în timpul vieții autorilor, rămânând posterității misiunea de a le face dreptate. Nu alta e situația filosofului francez de origine română Ștefan Lupașcu (1900 – 1988), în limba franceză numele său fiind transcris Stéphane Lupasco, al cărui centenar a fost de curând sărbătorit. S-ar putea spune că în jurul operei sale filosofice, însumând aproape 20 de cărți de importanță unanim recunoscută astăzi atât pentru aria disciplinară filosofică (ontologie, epistemologie, filosofia științei, logică și metalogică, metodologie, istoria filosofiei, etică și estetică) cât și pentru științele socio-umane (sociologia, pedagogia, psihologia, psihiatria) ori cele exacte/ale naturii (matematică, fizică, chimie, biologie, cibernetică), artă ș.a.m.d. există acum un interes mai mare ca oricând.

Evident, o operă atât de originală, vastă și diversă îl recomandă pe Lupașcu – multiplu licențiat în științe și doctor în filosofie la Sorbona - drept un gânditor nonconformist față de dogmele sau modele științifice și filosofice ale timpului în care a trăit și scris și, tocmai din acest motiv, un precursor al unor curente ulterioare, în primul rând al celui **postmodernist** în filosofia științei. În toate lucrările sale, unul dintre creatorii paradigmei transdisciplinarității, fizicianul, filosoful și poetul francez de origine română B. Nicolescu, se referă explicit și elogios la concepția filosofică a lui Șt. Lupașcu, cu deosebire la **logica dinamică a contradictoriului**, considerând-o veritabilă piatră de temelie a **transdisciplinarității**. De pildă, în lucrarea **Transdisciplinaritatea. Manifest**, B. Nicolescu afirmă că:

A fost meritul lui Ștefan Lupașcu de a fi arătat că **logica terțului inclus** este o veritabilă logică, formalizabilă și formalizată, multivalentă (cu trei valori: A, non-A și T) și non-contradictorie. Ca și Husserl, Lupașcu făcea parte din categoria deschizătorilor de

drumuri. Filosofia sa, care ia ca punct de plecare fizica cuantică, a fost marginalizată de fizicieni și de filosofi. Paradoxal, ea a avut în schimb un puternic impact, oarecum subteran, în rândul psihologilor, sociologilor, artiștilor ori istoricilor religiilor. **Ștefan Lupașcu a avut dreptate prea timpuriu** [subl.ns.]. Absența noțiunii de “niveluri de Realitate” în filosofia sa îi umbrea poate conținutul. Mulți au crezut că logica lui Lupașcu viola principiul non-contradicției – de unde numele său, nefericit ales, de “logică a contradicției” – și că ea comporta riscul unor nesfârșite alunecări semantice. În plus, teama viscerală de a introduce noțiunea de “terț inclus”, cu rezonanțele sale magice, n-a făcut decât să crească îndoielile față de o asemenea logică ¹.

Viziunea filosofică a lui Lupașcu s-a numărat – alături de cele ale lui Niels Bohr și Alfred Korzybski – printre primele tentative de formulare a unei viziuni asupra lumii întemeiată pe concluziile mecanicii cuantice. Însă, în mod deosebit de abordările lui Bohr (principiul complementarității) și Korzybski (sistem de gândire non-aristotelic, cu o infinitate de valori), logica antagonismelor energiei a lui Lupașcu apare ca singura care, prin identificarea unei legi de invarianță, permite **unificarea diferitelor domenii ale cunoașterii** – scopul mărturisit al transdisciplinarității ².

Lucrarea de față își propune o analiză a contribuțiilor lupasciene la constituirea paradigmei transdisciplinarității, în contextul istoric al elaborării acestora.

Trei din cărțile semnate de Lupașcu marchează tot atâtea etape majore în evoluția viziunii sale. Este vorba, mai întâi, de teza sa de doctorat, intitulată **Du devenir logique et de l'affectivité** (1935), în care filosoful meditează asupra consecințelor teoriei relativității restrânse a lui Einstein (caracterul contradictoriu al spațiului și timpului) și unde, totodată, apare formulat **principiul dualismului antagonist**, împreună cu noțiunile de **actualizare și potențializare**.

Apoi, în **L'expérience microphysique et la pensée humaine** (1940), sunt asimilate și generalizate consecințele fizicii cuantice, transpuse într-o veritabilă viziune **sui-generis** asupra lumii. Conceptul de **identitate a unei particule**, în sensul clasic al termenului, nu mai este valabil în lumea cuantică. De pildă, relațiile de incertitudine ale lui Heisenberg (care, după părerea lui B. Nicolescu ar trebui redenumite ca „relații de certitudine”, întrucât permit calculul riguros al coordonatei sau impulsului microsistemului) sunt interpretate de Lupașcu în sensul că actualizarea poziției spațiale a microsistemului determină potențializarea impulsului acestuia, după cum actualizarea localizării temporale implică potențializarea mărimii energiei.

Cea de a treia lucrare, **Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie. Prolégomènes à une science de la contradiction** (1951), introduce **principiul terțului inclus** și înfățișează o încercare de formalizare axiomatică a logicii antagoniste ³. Acolo, Lupașcu pune problema crucială a statutului unei **logici dinamice a contradictoriului**, pornind de la premisa **universalității contradicției**: “ce se întâmplă dacă respingem absolutul principiului necontradicției în structura, funcțiile și operațiile însele ale

¹ (Nicolescu, 1999, p. 36-7) și (Nicolescu, 2001a, p. 11)

² A se vedea (Nicolescu, 2002, cu deosebire cap. **Du tiers inclus à l'ontologie**)

³ (Nicolescu, 2001b, p. 5-6) și (Nicolescu, 2002, p. 209-14)

logicii?...la fiecare fenomen sau element sau eveniment logic, și deci judecății care îl gândește, propoziției care îl exprimă, semnelui care îl simbolizează: e, de exemplu, trebuie întotdeauna asociat...un anti-fenomen sau anti-element, sau anti-eveniment logic, un semn contradictoriu: non-e”⁴. Nici unul dintre ele nu dispare vreodată; atunci când e, spre exemplu, este actualizat, **non-e** este potențializat și *vice-versa*. Laturile sau poliile contradicției nu dispar niciodată, nu sunt resorbite sintetic (ca la Hegel), ci persistă, fie și în ipoteza non-actualizării și non-potențializării acestora.

Mănunchiul multiplelor neînțelegeri apărute asupra filosofiei și logicii lupasciene are o fibră comună: adoptarea necondiționată de către comunitatea intelectual-academică, din punct de vedere logic, a presupuzițiilor clasice (antic-aristotelice) în ce privește faimoasele principii ale **non-contradicției** și **terțului exclus**, asociate pe planul ontologic cu presupuziția (iarăși clasică) a unui **singur nivel de Realitate**. Numai astfel se poate înțelege de ce Lupașcu a fost mereu suspectat, lucrările sale privite cu perplexitate și ostilitate, mergându-se până la excluderea lor, împreună cu autorul, din lumea academică, tratate, enciclopedii și dicționare. Altfel spus, convingerea că logica lui Lupașcu ar viola principiul non-contradicției când, de fapt, filosoful se îndoiește doar de absolutizarea acestuia: “...noile fenomene și noua modalitate de a gândi nu sunt excepții față de o logică absolută, cum ar fi cea clasică, ci, dimpotrivă, aceasta este o formă absolutizată a unuia dintre aspectele multiple ale logicii dinamice a contradictoriului”⁵. Principiul non-contradicției nu este eliminat, ci dimpotrivă, domeniul său de validitate este mult extins (B. Nicolescu propune aici analogia cu relația dintre fizica clasică și fizica cuantică); logica clasică nu este nici ea respinsă, ci înglobată într-o viziune **meta-logică** și **trans-logică** mai cuprinzătoare.

Elocventă pentru viziunea lupasciană asupra lumii este însăși modalitatea de concepere a statutului și finalității logicii. Lupașcu teoretizează logica drept “experiență a logicii”, obiectivată în chiar fapta subiectului uman care o experimentează și, prin intermediul ei, experimentează **lumea reală**. Din acest motiv, B. Nicolescu o numește **ontologică** (mai sugestiv, am putea-o scrie cu cratimă: **onto-logică**). Concepută ca **activitate**, logica se face și se reface neîncetat, asemenea entităților lumii reale, prin interacțiunea elementelor contradicției, care este **universală, ireductibilă și relativă**.

În mod aparent paradoxal, scrie B. Nicolescu, contradicția și necontradicția se supun normelor logicii clasice: actualizarea contradicției implică potențializarea necontradicției și actualizarea necontradicției implică potențializarea contradicției. Nu există o stare de neactualizare – nepotențializare a contradicției și necontradicției. Terțul inclus intervine, totuși, în mod esențial: cuantumul logic implicând indicele **T** este asociat actualizării contradicției, pe când celelalte două cuantumuri logice [**A** și **P** – n. ns.] sunt asociate

⁴ (Lupasco, 1951, p. 3, 9)

⁵ (Surdu, 2001, p. 18)

potențializării contradicției. În acest sens, **contradicția este ireductibilă**, căci actualizarea sa este asociată unificării lui **e și non-e**⁶.

Așa cum se cunoaște, Lupașcu a emis ideea conform căreia dinamismul energetic universal are o structură ternară, fiind rezultatul acțiunii a 3 **principii: actualizarea (A), potențializarea (P) și un principiu al densificării maxime a energiei (T)**. Orice manifestare a realității implică coexistența acestor principii ce interacționează reciproc, rezultând mai multe cazuri particulare, asupra cărora nu insistăm aici. Întreaga Realitate se arată a fi o eternă oscilare între actualizare și potențializare; ele nu sunt, însă, suficiente, fiind necesar un al treilea element, anume **dinamismul independent** care să realizeze echilibrul riguros între actualizare și potențializare, permițând trecerea de la potențial(izat) la actual(izat) și invers. Similar, **eterogenizarea și omogenizarea** nu sunt posibile fără un al treilea termen – **dinamismul organizator, structurant** – factor de echilibru între eterogen și omogen.

Subliniind faptul că terțul inclus nu înseamnă posibilitatea de a afirma ceva atât despre un lucru cât și despre contrariul său (ori a afirma și nega aceeași calitate a unui lucru sau altul) în același timp și sub același raport, B. Nicolescu arată că descoperirile teoriei cuantice și mecanicii cuantice conduc spre o nouă imagine a lumii, alcătuită din entități contradictorii, incompreensibile din perspectiva logicii clasice de genul „sau –sau”, care devin însă inteligibile într-o logică neclasică a lui „și – și” sau „nici – nici”.

Pentru a se obține o imagine clară a sensului terțului inclus, să reprezentăm...cei trei termeni ai noii logici – A, non-A și T – și dinamismele lor asociate printr-un triunghi cu unul dintre vârfuri situat la un anumit nivel al Realității, iar celelalte două la un alt nivel de Realitate. Dacă se rămâne la un singur nivel de Realitate, orice manifestare apare ca o luptă între două elemente contradictorii. Al treilea dinamism, acela al stării T, se produce la un alt nivel de Realitate, unde ceea ce apare ca separat este de fapt unit și ceea ce apare contradictoriu este perceput ca non-contradictoriu. Logica terțului inclus este în măsură să descrie coerența între nivelurile de Realitate prin procesul iterativ alcătuit din următoarele etape...: 1. Un cuplu de contradictorii (A_0 , non- A_0) situat la un anumit nivel de Realitate NR_0 este unificat printr-o stare T_1 situată la un nivel de Realitate NR_1 , imediat învecinat; 2. La rândul ei, această stare T_1 este legată de un cuplu de contradictorii (A_1 , non- A_1) situat la același nivel; 3. Cuplul de contradictorii (A_1 , non- A_1) este, la rândul său, unificat printr-o stare T_2 situată la un al treilea nivel de Realitate NR_2 , imediat învecinat cu nivelul NR_1 , unde se află ternarul (A_1 , non- A_1 , T_1). Acest proces va continua la infinit, până la epuizarea tuturor nivelurilor de Realitate cunoscute sau conceptibile, fără a se putea vreodată ajunge la o non-contradicție absolută: cunoașterea este întotdeauna **deschisă**⁷ (a se vedea anexele 3 și 4).

Astfel, meritul istoric al lui Lupașcu este acela de a fi recunoscut faptul că infinita multiplicitate a realului poate fi restructurată și derivată plecând de la numai 3 termeni (triadă) – idee pe care a urmărit-o și dezvoltat-o cu o rară consecvență în întreaga sa operă filosofică.

⁶ (Nicolescu, 2001b, p. 8)

⁷ (Nicolescu, 2001a, p. 11)

Este interesant de urmărit, având în vedere presupuzițiile logico-filosofice lupasciene, modul în care autorul **logicii dinamice a contradictoriului** surprinde procesul cunoașterii, prefigurând paradigma transdisciplinarității. Conform teoriei sale, dezvoltată în numeroase lucrări ⁸, **subiectul și obiectul cunoașterii apar ca produse funcționale ale operației logice, alcătuind structura contradictorie a adevărului**. Deosebit de semnificativ, relația dintre ele este, înainte de toate, **proces**, astfel încât se pot evita absolutizările, înțelegerile simpliste, unilaterale ale celor doi “poli” logici și epistemologici. La modul ideal, simplificând într-un tablou sinoptic, determinațiile lor esențiale ar fi cele specificate în anexa 1.

În mod natural, la nivelul simțului comun, **subiectul** pare exclus din procesul cunoașterii, fiindcă aceasta este îndreptată asupra a ceva ce e **obiect**.

Cunoscând - scrie Lupașcu -, cunoaștem întotdeauna un obiect, numit de aceea obiect al cunoașterii, și nu cunoaștem cunosătorul prin însuși faptul că este și în măsura în care este cunosător, subiect. Consacrat în întregime observației cutărui eveniment, mă văd tot mai puțin și, pe măsură ce observația mă acaparează, dispar ca observator. Dacă vreau să mă examinez, sub orice aspect ar fi, voi face din acest aspect **un obiect** [subl. ns.], îl voi așeza dinaintea ochilor mei – în măsura posibilității – fizic sau mental, dar atunci ceva în mine va îndeplini funcția de observator, de examinator, de cunosător, care astfel îmi va scăpa, va ieși din zona cunoașterii ⁹.

Dialectica logicii dinamice a contradictoriului ne arată că, de fapt, subiectul își instituie obiectele și se instituie, treptat, pe sine ca **obiect al cunoașterii**. Dacă propria persoană devine obiect de cunoscut, atunci subiectul și obiectul vor tinde să-și schimbe reciproc determinațiile sau caracteristicile (a se vedea anexa nr. 1), deoarece "...așa se petrec lucrurile cu orice actualizare, cu orice activitate. Cu cât este mai mare măsura în care reprezintă un proces activ, cu atât este mai mică aceea în care mă văd acționând, pentru a nu mă mai vedea deloc ca atare. În schimb, văd din ce în ce mai bine ceea ce mi se opune și ceea ce astfel virtualizez, întrucât procesul meu se poate desfășura, actualiza...când e vorba de realitățile numite **interioare** sau **psihologice**, atribuite subiectului, ele pot fi considerate ca adevărate în măsura în care sunt **obiective**, adică **obiect al cunoașterii**, sau **reale** în măsura în care sunt **un adevăr obiectiv, independent de subiect** [subl. ns.]"¹⁰

Aplicând concluziile logicii dinamice a contradictoriului la studiul fenomenelor psihice, Șt. Lupașcu arată că cercetătorii au fost induși în eroare un timp îndelungat de logica clasică a noncontradicției, de persistența unei întregi game de supoziții a logicii clasice, care "...i-a împiedicat să surprindă înfățișarea contradictorie a stării de conștiință sau de virtualitate în raport cu starea de subconștiință sau de actualitate, care o face așa. Tot ce vedem, simțim, ne imaginăm, pricepem, prin simțuri sau prin înțelegere, este ceea ce **am putea** fi, dar nu suntem, **pentru că** suntem (în măsura și în vremea în care suntem)

⁸ (Lupasco, 1982, p. 143-224)

⁹ (Lupasco, 1982, p. 200)

¹⁰ (Lupasco, 1982, p. 201-7)

contrariul și contradictoriul. Știința fenomenelor psihice sau psihologice [asemenea științei în genere – n. ns.] trebuie reconsiderată în întregime pornind de la această descoperire fundamentală"¹¹.

Din punctul de vedere al filosofiei lui Lupașcu, cercetarea cunoașterii psihologice are în vedere **principiului complementarității** al lui Niels Bohr, **principiul de incertitudine** al lui Werner Heisenberg și **principiul excluziunii** al lui Wolfgang Pauli. (Filosoful nutrea convingerea, de altfel pe deplin justificată, că microfizica contemporană îi confirmă sistemul logic și filosofic). Numai reunirea complementară a celor două aspecte (conștiința și comportamentul), respectiv cunoașterea obiectului și a subiectului cunoscător, conduce la obținerea unor informații cu adevărat valide, utile și valoroase pentru cercetarea și cunoașterea psihologică. După cum studiul fenomenelor cuantice induce automat perturbarea lor în cadrul experimentelor, cercetarea fenomenelor psihice implică, de la bun început, distanțări sau detașări față de ele, în special privitor la acel „în sine” al lor (dincolo de care nu s-ar afla nimic). **Trăirea psihică** nu este sinonimă cunoașterii psihologice; imediat ce subiectul „iese” din miezul trăirii inefabile, aparent absolute, și încearcă să pătrundă științific în interiorul acesteia, el deja experimentează o detașare de trăirea respectivă, fiind situat pe o altă poziție, aceea a **observatorului extern**.

Sursele cunoașterii psihologice individuale se consideră a fi, în principal, două: una **internă** (datele conștiinței), cealaltă **externă** (datele comportamentului observabil). Obiectivitatea acestei cunoașteri se dobândește prin extensiunea adecvată a **autoobservației**, care nu e reductibilă la **introspecție** („privirea interioară”, percepția internă) – care ar trebui să fie redenumită mai adecvat „extrospecție”, așa cum susține Lupașcu - ci conține și **faptele conduitei, activitățile proprii**. Psihologul P. Fraisse atrăgea atenția asupra faptului că personalitatea se percepe pe sine în mod dual; omul este capabil de o dublă cunoaștere - una, prin care el sesizează propriile gânduri, sentimente, senzații, etc., iar cealaltă văzându-se pe sine trăind și acționând așa cum îi vede pe ceilalți. Autoobservația - arată I. Radu - este observația aplicată asupra propriei persoane, adică nu numai cunoașterea gândurilor, sentimentelor și aspirațiilor intime ci și cunoașterea din activitatea proprie, din succese și eșecuri, din actele relațiilor cu semenii, din încercările vieții. Așadar, introspecția trebuie controlată și suplimentată cu mijloace obiective (chestionare, teste), care demonstrează modul cum este ea influențată și ce anume o influențează. Mărturiile introspecției (de pildă, cele cuprinse în jurnale intime, opere literare ș.a.) nu sunt, propriu-zis, cunoaștere științifică; informațiile furnizate de ele sunt doar fapte care vor trebui interpretate în lumina unor teorii sau paradigme psihologice¹².

Cum ajunge individul uman la autocunoaștere? El reușește aceasta numai depășind introspecția „pură” și intrând în universul **cunoașterii obiective** (ceea ce implică, din perspectiva filosofiei lupasciene, o suită indefinită de actualizări și potențializări.

¹¹ (Lupasco, 1982, p. 204)

¹² (I. Radu, 1991, p. 32)

Lupașcu consideră că realitățile “interioare” sau psihologice pot fi considerate adevărate în măsura în care sunt **obiective** (obiect al cunoașterii) sau **reale** în măsura în care constituie un **adevăr obiectiv, independent de subiect**.

Problemele metacognitive insolubile cu mijloacele clasice constituie rezultatul firesc al logicului care se ignoră pe sine (ceea ce este valabil și pentru cazul cunoașterii psihologice). Excluziunea reciprocă a subiectului și obiectului în cunoaștere are urmarea ignorării procesului cunoașterii, fie acesta exercitat de către omul “evoluat”, “complex”, “cultivat” etc., fiindcă și el se supune, la rândul său, caracterului invers și contradictoriu al elementelor demersului cognitiv. Dacă, spre exemplu, subiectul uman experimentează perceptiv diferite forme, culori, sunete, sau își evocă prin reprezentare unele momente din trecutul său, ori urmărește un anumit raționament, el nu este în mod obligatoriu conștient de toate acestea. Numai atunci când este întrebat asupra lor (sau se întreabă el însuși) dobândește “conștiința stărilor de conștiință”; doar atunci când încetează “activitatea conștientă primă și brută” se poate vorbi de un subiect în calitate de obiect al cunoașterii psihologice. Cum spune Lupașcu, “nu este același lucru să cunoști și să cunoști ceea ce cunoști”. Psihologia cognitivă, bunăoară, arată că cercetarea componentelor comportamentului inteligent (de exemplu cele care intervin în rezolvarea de probleme) prezintă o deosebită importanță pentru învățare și cunoaștere. Descompunerea rezolvării de probleme de către **sistemele-expert** în micro-secvențe de procesare a informației duce la concluzii semnificative asupra structurării comportamentului rezolutiv. **Problema** apare ca un obstacol sau o dificultate cognitivă, implicând una sau mai multe necunoscute, în condițiile în care cunoștințele anterioare sunt insuficiente și/sau inadecvate (“lacuna”, “elementul criptic”, “situația deschisă” etc.). Ea generează acea “disonanță internă”, acel conflict cognitiv care pretinde un efort pe planul volitiv pentru rezolvare. Investigarea procesului rezolutiv face apel la tehnica “gândirii cu voce tare” – subiectul trebuie să dezvăluie în cuvinte mersul gândirii, intenția de a aplica o variantă sau alta, de a parcurge un pas sau altul al rezolvării, ipotezele de care se servește pe parcurs (ceea ce se consemnează într-un protocol fidel în vederea reconstituirii ulterioare detaliate). Modul de gândire al matematicianului “la lucru”, al savantului-cercetător în general, poate fi surprins în determinațiile sale esențiale tocmai printr-o “cunoaștere a cunoașterii”. Rezolvarea problemei se poate concepe în mai multe moduri. De exemplu, găsirea unei succesiuni de operații care transformă **situația de plecare** în **situație-scop**. Aici se impune capacitatea de “decupaj” a unei părți relevante din ansamblul sau mulțimea de posibilități (alternative) conținute în problemă. Sau, se poate descompune problema în **starea inițială** și **starea finală**, rezolvarea constând în detectarea diferențelor dintre ele și reducerea lor succesivă, pe baza unor reguli, până la anulare. Acum, procesul rezolvării problemei se va prezenta ca o succesiune de **reformulări** ale datelor inițiale în sensul reevaluării conținutului informațional al acestora.

Consonantă cu tonalitatea registrului logico-filosofic al lui Lupașcu și deosebit de stranie pentru o lume cantonată în tiparele clasice de gândire, este maniera în care el teoretizează rolul **afectivității**, considerată consubstanțială existenței și imuabilă, de luat în considerare pe mai departe de către știință. C. Noica o comentează astfel:

“Dar, în timp ce nici măcar logicul nu este stabil, ci în plină devenire, există pentru Lupasco ceva de ordinul ființei: este **afectivitatea pur și simplu** [subl. ns.]. Durerea și plăcerea **sunt**, după el. Nu intră în relație necesară cu nimic, nici măcar între ele, sunt străine de “devenirea logică” și incomparabile cu altceva, nici identice, nici diverse, nici subiect, deși resimțite de subiecte, nici obiect; sunt singulare, date, “inexplicabile”, ca ființa lui Parmenide. Căci afectivitatea de aici privește **lumea însăși, nu doar pe om** [subl. ns.], iar autorul ar putea invoca deopotrivă, în sprijinul tezei sale, natura plină de afecte din viziunea anticilor, ca și pe unii fizicieni de astăzi”¹³.

Departate de a fi ceva pur subiectiv, un simplu paragraf în tratatele de psihologie sau o temă de creație lirică, **afectivitatea** apare ca „ingredient” ontologic fundamental și universal. Știința secolului XX, prin mecanica cuantică, a demonstrat că **subiectul** observator influențează prin însuși actul observației desfășurarea fenomenelor cuantice. B. Nicolescu interpretează afectivitatea ca element revoluționar nu numai în interiorul paradigmelor științifice, ci și în educație, cultură, în societate ca sistem global, considerând că omenirea se află în fața prototipului unei **revoluții a inteligenței**, fundamentată pe echilibrul între **inteligența analitică, sentimente și corpul uman**. Reconsiderarea personalității umane (cu deosebire a personalității omului de știință) din această perspectivă ar avea pe termen lung consecințe de o valoare incalculabilă, dat fiind că științele umaniste – mai ales științele educației – au avut și încă mai au tendința de a supralicita exclusiv dimensiunea efectivității, intelectual-analitică și rațional-operațională a ființei umane.

Ideile lui Ștefan Lupașcu, în primul rând **principiul terțului inclus și principiul afectivității**, prefigurările cunoașterii de dincolo de limitele disciplinare, împreună cu toate celelalte laturi ale **onto-logicii sale trialectice a contradicției**, au fost întregite, sintetizate și explicitate ulterior de către Basarab Nicolescu. El relatează cu emoție momentul “iluminării”, în care a întrevăzut modalitatea de explicitare și completare a filosofiei lupasciene prin noțiunea de **nivel de Realitate**, aptă a lămuri numeroasele neînțelegeri care au persistat decenii întregi:

“În 1977, după un sejur stimulant la Lawrence Berkeley Laboratory, mi-am dat seama, treptat, că impactul cultural major al revoluției cuantice este negarea dogmei filosofice contemporane a existenței unui singur nivel de Realitate. Într-o serie de articole apărute în revista “3e Millénaire”, la care colabora și Ștefan Lupașcu, am formulat noțiunea de niveluri de Realitate, care își va găsi deplina formulare în cartea mea **Nous, la particule et le monde**. În plină redactare a cărții am realizat, deodată, că această noțiune dădea, de asemenea, o explicație simplă și clară a incluziunii terțului. Cu o anumită jenă (cum va reacționa un mare creator ca el la intruziunea mea pe teritoriul filosofiei sale?) i-am vorbit, totuși, lui Lupașcu. În locul unei rezistențe, am asistat la o explozie de bucurie și Lupașcu m-a încurajat să public cât mai curând cu puțință explicația mea”¹⁴.

Pentru o mai bună înțelegere a temeiului satisfacției lui B. Nicolescu la răspunsul lui Șt. Lupașcu, apare necesară precizarea terminologică a conceptelor de **pluridisciplinaritate**,

¹³ (Noica, 1982, p. 14)

¹⁴ (Nicolescu, 2001, p. 14)

interdisciplinaritate și **transdisciplinaritate**. Primele două sunt rezultatul căutărilor unor **punți** de comunicare între diferitele discipline, în era “big Bang”-ului disciplinar și a specializărilor excesive, cu întreg procesul de “babelizare” a culturii și cunoașterii, ajuns în secolul XX la derută paroxistică. În filosofia românească, Constantin Noica a surprins, deosebit de profund, această stare de fapt, prin constatarea că lumea contemporană are tot mai multe cunoștințe și tot mai puține înțeleșuri.

Așa cum arată B. Nicolescu, **pluridisciplinaritatea** se referă la **studierea unui obiect dintr-una și aceeași disciplină prin intermediul mai multor discipline simultan** (de ex. un tablou de Giotto poate fi studiat din perspectiva istoriei artei, a fizicii, chimiei, geometriei, istoriei religiilor și istoriei Europei ș.a.). Însă, chiar dacă demersul pluridisciplinar se “revarsă” peste limitele disciplinelor, **finalitatea sa rămâne înscrisă în cadrul cercetării disciplinare**.

Spre deosebire de pluridisciplinaritate, **interdisciplinaritatea** are un alt scop, acela al **transferului metodelor dintr-o disciplină într-alta** (de ex. a metodelor matematicii în fizică sau ale informaticii în artele plastice). Și în cazul interdisciplinarității, finalitatea rămâne ancorată în același univers al disciplinarității, mai mult chiar, printr-o ipostază a sa (**gradul generator de noi discipline**), ea contribuie la “big-Bang” – ul disciplinar.

Conceptul de **transdisciplinaritate** desemnează - așa cum indică și prefixul latin “trans” -, ceea ce se află în același timp și **între** discipline, și **înăuntrul** diverselor discipline, și **dincolo** de orice disciplină oarecare. Finalitatea **transdisciplinarității** este **înțelegerea lumii prezente**, din perspectiva **unității cunoașterii** – principiu și ideal explicativ la care a aderat și Lupașcu. Confundarea acestor perspective cognitive diferite este la fel de contraproductivă ca și accentuarea excesivă a diferențelor dintre ele.

Aici apare un obstacol insurmontabil din punctul de vedere al științei clasice: conform acesteia, în, între și dincolo de discipline nu există absolut nimic! Dacă pentru gândirea clasică, transdisciplinaritatea este o absurditate, întrucât nu are obiect, pentru transdisciplinaritate gândirea clasică nu este absurdă, dar câmpul său de aplicații este reconsiderat (adică văzut ca unul restrâns). Altfel spus, știința clasică nu este negată sau respinsă de către transdisciplinaritate, însă este văzută ca un mănunchi de proiecții particulare ale cunoașterii umane asupra unor câmpuri de realitate precis delimitate și bine definite.

De o importanță cardinală apare distincția dintre **cercetarea disciplinară și cunoașterea disciplinară**, respectiv **cercetarea transdisciplinară și cunoașterea transdisciplinară**. Cercetarea transdisciplinară este complementară cercetării disciplinare și totodată radical diferită de aceasta, dată fiind structura discontinuă a nivelurilor de Realitate care determină **structura discontinuă a spațiului transdisciplinar**. Pe când cercetarea disciplinară se referă în cel mai bun caz la unul și același nivel de Realitate, transdisciplinaritatea se preocupă de dinamica provocată de acțiunea simultană a mai multor niveluri de Realitate (a se vedea anexa referitoare la relația **cunoașterea in vitro – cunoașterea in vivo**).

Metodologia transdisciplinarității este fondată pe 3 postulate:

1. **Existența, în Natură și în cunoașterea noastră a Naturii, a unor niveluri diferite de Realitate și de percepție.**
2. **Trecerea de la un nivel de Realitate la un alt nivel de Realitate se realizează prin logica terțului inclus.** Despre ea, B. Nicolescu afirmă că este “o logică a complexității înseși”, chiar “logica sa privilegiată” (anticipată și descrisă în lucrările lui Lupașcu), fiindcă permite parcurgerea de o manieră coerentă a domeniilor cunoașterii.
3. **Structura ansamblului nivelurilor de Realitate este una complexă: fiecare nivel este ceea ce este pentru că toate celelalte niveluri există în același timp.**

Realitatea este legată de experiența noastră umană și accesibilă cunoașterii noastre. Ea este ceea ce **rezistă** experiențelor, reprezentărilor, descrierilor, imaginilor sau formalizărilor noastre matematice.

Prin **nivel de Realitate**, trebuie înțeles un ansamblu de sisteme invariante la acțiunea unui număr de legi generale: de exemplu, legile cuantice, aflate în ruptură radicală cu legile lumii macrofizice. Adică, două niveluri ale Realității sunt **diferite** dacă, prin trecerea de la unul la celălalt, are loc o „ruptură” a legilor și conceptelor fundamentale (cum este, de exemplu, situația pentru cauzalitate).

Acțiunea logicii terțului inclus asupra diferitelor niveluri ale Realității induce o **structură deschisă, gödeliană**, a ansamblului acestora. Deschiderea teoremei lui Gödel, care afirmă că un sistem de axiome suficient de bogat conduce inevitabil la rezultate fie indecidabile, fie contradictorii, prezintă o importanță considerabilă pentru orice teorie modernă a cunoașterii. B. Nicolescu arată că structura gödeliană a ansamblului nivelurilor de Realitate asociată logicii terțului inclus implică imposibilitatea construirii unei teorii complete pentru descrierea trecerii de la un nivel la altul, după cum și pentru descrierea ansamblului nivelurilor de Realitate. Întregul care unește toate nivelurile de Realitate trebuie să fie o **unitate deschisă**¹⁵.

S-ar putea discuta pe filieră istorico-pedagogică, deși fără prea mult folos practic, pe marginea împrejurării că ideile logico-filosofice lupasciene emise începând cu anii '30 au sosit prea devreme. La timpul lor, Bolyai și Lobacevski au creat o geometrie neeuclidiană pentru care, remarca Gauss, lumea (academică și ne-academică) nu era pregătită (se poate afirma acum: nici măcar în primele decenii ale secolului XX). Șt. Lupașcu a creat o concepție logico-filosofică anticipatoare pentru paradigma transdisciplinarității, găsind din nou această lume – asemenea lui Einstein sau Bohr, Husserl sau Heidegger și atâtor alți mari savanți și filosofi – surprinsă nepregătită. Cu foarte rare excepții, nici Bolyai, nici Lobacevski și nici Lupașcu nu s-au bucurat în timpul vieții de recunoașterea incontestabilă și neechivocă a valorii operei lor. Autorul „onto-logicii trialectice a contradicției” a avut, însă, satisfacția că, pe timpul ultimului său deceniu de viață, cel puțin un cercetător (B. Nicolescu) l-a înțeles la modul veritabil și a hotărât să-i continue creația. Împrejurările istorice ale României anilor '77 – '89 au fost, la rândul lor, nefavorabile difuzării operei sale (cu excepția volumului-culegere de texte **Logica dinamică a contradictoriului**, editat în 1982 la Editura Politică și a câtorva studii și articole sporadice apărute în periodicele de specialitate). Pentru acel volum, C. Noica a

¹⁵ (Nicolescu, 1999, p. 48-57) și (Nicolescu, 2001a, p. 11)

scris o prefață memorabilă, surprinzând cu harul său inegalabil esența originalității discursului filosofic lupascian:

"În orizontul, conștient limitat, al dualismului antagonist încăpea de fapt foarte mult: întreaga lume **de cunoscut**, căreia i se propune o explicație unitară. Cel căruia o asemenea explicație i se pare mult prea cutezătoare, ca și cel care, sub o reținere sau alta, n-ar accepta-o ca atare, ar trebui totuși să recunoască filosofiei lui Lupașcu un merit cu adevărat remarcabil, acela de a fi repus în discuție trei distincții obsesive pentru istoria gândirii:

deosebirea dintre materie și spirit, care se relativizează în concepția lui;

deosebirea subiect-obiect, care iese din îngustimea ei, subiectivitatea revenind nu doar "conștiinței", ci oricărui dinamism activ;

deosebirea dintre formal și material, care își schimbă fundamental înțelesul

Nu știm care filosofie occidentală din veacul al XX-lea și-a propus atât de mult..."¹⁶

În ultimii 5 ani, Fundația Internațională pentru Știință și Cultură "Ștefan Lupașcu" din Iași (înființată în 1997) a depus mari eforturi pe toate planurile – traducere, exegeză, simpozioane, conferințe etc. - pentru a impune opera lui Lupașcu, gânditor de primă mărime al secolului XX, comunității specialiștilor, iar mai apoi, publicului larg.

BIBLIOGRAFIE

Lupasco, Stéphane (1951), *Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie. Prolégomènes à une science de la contradiction* (Paris: Le Rocher)

Lupasco, Stéphane (1982), *Logica dinamică a contradictoriului* (București: Editura Politică)

Nicolescu, Basarab (1999), *Transdisciplinaritatea. Manifest* (Iași: Editura POLIROM)

Nicolescu, Basarab (2001a), 'Les Niveaux de Réalité et le Sacré,' *Academica*, anul **XII**, nr. 1-2 (133-34)/2001

Nicolescu, Basarab (2001b), *Ștefan Lupașcu și terțul inclus*, în (coord. Petru Ioan), *Ștefan Lupașcu: un gânditor pentru mileniul trei*, vol. 2 (Iași: Editura "Ștefan Lupașcu")

Nicolescu, Basarab (2002), *Nous, la particule et le monde*, (Monaco: Éditions du Rocher)

Noica, Constantin (1982), *Cuvânt înainte*, la Lupasco, Stéphane, *Logica dinamică a contradictoriului* (București: Editura Politică)

Radu, I (coord.) (1991), *Metode de cercetare în psihologie*, în volumul colectiv ***, *Introducere în psihologia contemporană* (Cluj-Napoca: Editura SINCRO SRL)

Surdu, Alexandru (2001), *Centenar Ștefan Lupașcu*, în (coord. Petru Ioan), *Ștefan Lupașcu: un gânditor pentru mileniul trei*, vol. 1 (Iași: Editura "Ștefan Lupașcu")

ANEXA 1

<i>SUBIECTUL</i>	<i>OBIECTUL</i>
valoarea logică actualizantă	valoarea logică virtualizantă

¹⁶ (Noica, 1982, p. 14-5)

operator logic	Operat logic
eterogenitate/diversitate	Omogenitate/identitate
trăire sensibilă a unui sistem particular, arbitrar	ansamblu de relații abstracte, permanente, identice, obiective
percepție concret-sensibilă	idee general-teoretică
cauză eficientă, necunoaștere	cauză finală, cunoaștere
 existență	 Esență

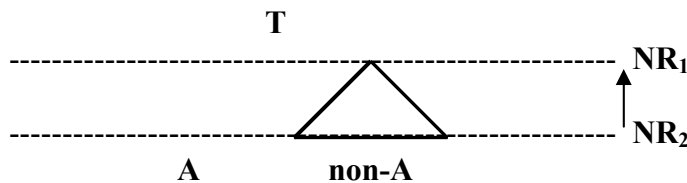
Relația onto-logico-epistemologică **subiect-obiect** în concepția lui Ștefan Lupașcu.

ANEXA 2

CUNOAȘTEREA CD (IN VITRO)	CUNOAȘTEREA CT (IN VIVO)
Lumea externă – Obiect	Corespondență între lumea externă (Obiect) și lumea internă (Subiect)
Cunoaștere	Înțelegere
Inteligență analitică	Nou tip de inteligență – echilibru între mental, sentimente și corp
Orientată către putere și posesiune	Orientată spre uimire și împărtășire
Logica binară	Logica terțului inclus
Excluderea valorilor	Includerea valorilor

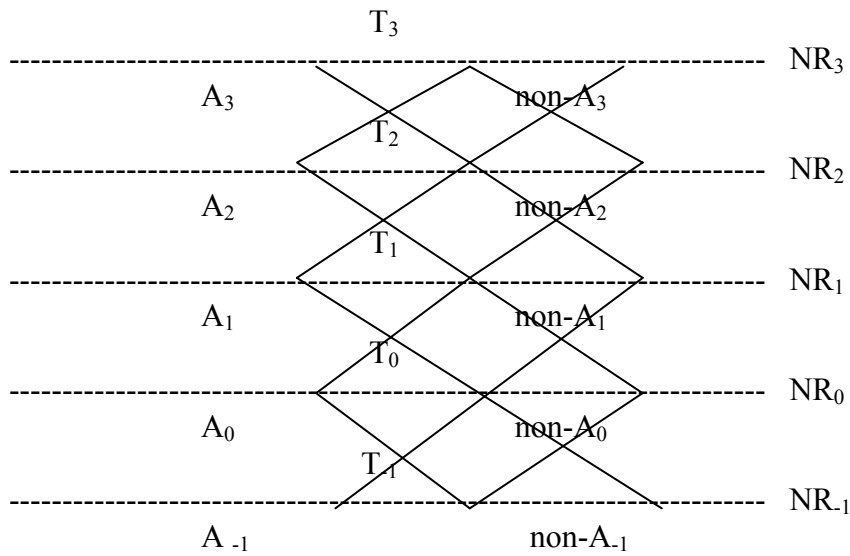
Relația dintre **cunoașterea disciplinară (in vitro)** și **cunoașterea transdisciplinară (in vivo)** în viziunea lui Basarab Nicolescu.

ANEXA 3

Reprezentarea simbolică a acțiunii logicii terțului inclus, prin teoria nivelurilor de Realitate.

ANEXA 4

Arhitectura existenței prin prisma teoriei nivelurilor de Realitate, rezultat al procesului iterativ al logicii terțului inclus.